

VU Research Portal

Enkele terloopse opmerkingen over ras, gemengdheid en recht door drie Nederlandse juristen

de Hart, Betty

published in

Nederlands Juristenblad
2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

de Hart, B. (2019). Enkele terloopse opmerkingen over ras, gemengdheid en recht door drie Nederlandse juristen. *Nederlands Juristenblad*, 2019(37), 2804-2810. [2019/2268]. <https://www.njb.nl/blog/enkele-terloopse-opmerkingen-over-ras-gemengdheid.33119.lynkx>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Enkele terloopse opmerkingen over ras, gemengdheid en recht door drie Nederlandse juristen

Betty de Hart¹

In deze bijdrage wordt het werk besproken van drie Nederlandse juristen die gerespecteerd werden en invloedrijke posities bekleedden. Zij steunden racistische ideologieën niet en verzetten zich er zelfs uitdrukkelijk tegen. Hun werk en hun terloopse opmerkingen over ras en gemengdheid tonen aan dat juridische professionals en rechtsgeleerden werkzaam waren in een juridisch systeem dat betekenissen van ras en gemengdheid bevatte en produceerde en waaraan zij actief bijdroegen. Zij introduceerden en aanvaardden bepaalde betekenissen van ras en verwierpen andere. Dat bleef niet zonder gevolgen en beïnvloedde de maatschappij en het juridische raamwerk waar wij vandaag mee werken. Het wordt tijd dat het juridische archief vanuit dit perspectief nauwkeurig onder de loep wordt genomen.

Inleiding

In deze bijdrage bespreek ik het werk van drie Nederlandse juristen: Van den Berg, Wertheim, en De Bie, en ga in op de vraag welke rol zij speelden in de productie van betekenissen van ras en gemengdheid. Hoewel ik het werk van drie individuele juristen bespreek, ben ik niet zozeer geïnteresseerd in hun intentionele handelingen en motieven als op zichzelf staande individuen. In plaats daarvan kijk ik naar de juridische teksten die zij produceerden en hoe die zich verhielden tot andere juridische teksten, met als doel te onderzoeken hoe rasdenken onderdeel was van het Nederlandse juridische systeem en de rechtsgeleerdheid. Ik gebruik hiervoor het concept 'juridisch archief'.

Mijn gebruik van het concept juridisch archief is geïnspireerd door Gloria Wekker, die in haar boek *Witte Onschuld* het idee van een Nederlands cultureel archief poneerde.² Wekker gebruikte dit begrip om betekenissen van 'ras' en 'witheid' te onderzoeken als onderdeel van de manier waarop Nederland een beeld van zichzelf creëert. Ze stelt dat het onderzoek van het Nederlandse cultureel archief nog moet beginnen, en dat dat archief een niet-onderkend reservoir van kennis en gevoel is, dat is gebaseerd op 400 jaar imperialisme. Het cultureel archief bepaalt hoe we denken, wat we doen, hoe we naar de wereld kijken; in herinneringen, in beleid en in regels.

Toen ik Wekkers boek las, herkende ik meteen dat dit is waar mijn onderzoek om draait. Het recht is één van de domeinen van het cultureel archief. Het juridisch archief bevat betekenissen van ras en gemengdheid, neergelegd

in wetten, reguleringen, jurisprudentie en juridische handboeken.³

Ik heb gekozen voor het bestuderen van het werk van drie Nederlandse juristen die gerespecteerd werden en invloedrijke posities bekleedden, als, respectievelijk, wetgever, academicus en rechter. Zij steunden racistische ideologieën niet en verzetten zich er zelfs uitdrukkelijk tegen. Toch bevatte hun werk vormen van rasdenken, waarin 'ras' betekenis had voor hen als jurist.

Lodewijk Willem Christiaan van den Berg (1845-1927)

De eerste jurist is Lodewijk Willem Christiaan van den Berg, de wetgever. Hij bekleedde in Nederlands-Indië diverse juridische posities. In Nederland werkte hij als hoogleraar in Delft, waar hij de toekomstige koloniale ambtenaren onderwees, als burgemeester van Delft en Senaatslid voor de Antirevolutionaire Partij.⁴ Hij was een politiek conservatief, met strikte religieuze en patriarchale opvattingen. In Nederlands-Indië was hij medeoprichter en secretaris van de Nederlandsch-Indische Juristenvereniging. Aan het eind van de negentiende eeuw werd hij gevraagd een advies uit te brengen over de regulering van gemengde huwelijken. In 1887 besprak de Indische Juristenvereniging zijn advies op de laatste bijeenkomst die hij bijwoonde voordat hij naar Nederland terugkeerde.

Zijn advies resulteerde in de Gemengde Huwelijken Regeling van 1898 die als voorbeeld fungeert van hoe Van den Berg bijdroeg aan betekenissen van ras door recht. Hij

gebruikte het woord *ras*, en de uitdrukkingen *overheersende ras* en *hoogere ras* om Europeanen aan te duiden.⁵ Ik gebruik deze terminologie, die ik in zijn advies en andere historische bronnen aantrof, zonder steeds aanhangstekens te gebruiken. Het kan zijn dat dit bij de lezer een gevoel van ongemak veroorzaakt, en dat is ook de bedoeling. Hiermee wordt duidelijk welke termen juristen gebruikten om de betekenis van *ras* en gemengdheid uit te leggen.

In zijn advies richtte Van den Berg zich op de huwelijken van Europese vrouwen en inlandse mannen of vreemde oosterlingen, terwijl hij de andere combinatie (witte man, inlandse vrouw) negeerde. De laatste kwamen veel vaker voor, maar werden ook veel minder geproblematiseerd. Hij maakte een onderscheid tussen vrouwen die alleen formeel-juridisch Europees waren en werkelijk of 'zuiver' Europese vrouwen, die sociaal en raciaal wit waren. Alleen gemengde huwelijken van werkelijk Europese vrouwen waren voor hem een daadwerkelijke zorg. Hij beschouwde deze huwelijken als politiek, moreel en sociaal ongewenst, omdat ze de raciale en patriarchale orde verstoorden.

Van den Berg beschouwde de toen bestaande Overgangsregeling van 1850 van de onderwerping van de inlandse partner aan het Europese privaatrecht, als inadequate om de juridische kwesties die voortkwamen uit gemengde huwelijken op te lossen. Naar zijn mening was dit geen juiste reflectie van de positie van onderworpenheid van de vrouw aan de man in de patriarchale orde. Van den Berg zette uiteen dat een echtgenoot die inlander was en die zich onderwierp aan Europees privaatrecht nog altijd onderworpen zou zijn aan het inlandse publiekrecht.

Dit betekende dat de Europese vrouw sociaal en juridisch superieur bleef aan haar man en niet in staat zou zijn hem het vereiste respect te tonen. In de patriarchale orde zoals Van den Berg die zag, waren vrouwen de symbolische vertegenwoordigers van de gemeenschap, en van diens identiteit en eer.

Daarom stelde hij voor dat de bestaande regelgeving werd vervangen door de afhankelijke status van de vrouw. Een Europese vrouw die trouwde met een inlandse man zou worden onderworpen aan het inlandse privaatrecht en publiekrecht, met inbegrip van het strafrecht. Het gewenste effect zou zijn dat werkelijk Europese vrouwen zouden worden afgehouden van het aangaan van zulke ongepaste verbintenissen. Zoals Van den Berg het verwoordde:

*Juist de wetenschap, dat zij door haar huwelijk tot de inlandsche of daarmee gelijkgestelde bevolking overgaat, [zou] menige vrouw die nog eenigszins aan hare positie van Europeesche of daarmede gelijkgestelde hecht, terughouden van dien stap. Men zal dus juist bereiken, wat ik wenselijk acht, namelijk dat werkelijk Europeesche vrouwen zoo min mogelijk met inlanders of daarmee gelijkgestelden huwen.*⁶

In het debat tussen de leden van de Indische Juristenvereniging was de meest prangende vraag of het verlies van status door de Europese vrouw ongewenst was. Negen leden stemden voor en twee tegen Van den Berg's voorstel. De voorzitter, Mr. M.C. Piepers, vatte de meerderheidsopvatting samen:

*De reedenering van de tegenstanders komt nu eigenlijk hierop neer: eene Europeesche vrouw die zich zoo vergeet, zoo degradeert om met eenen Inlander te huwen verdient niet dat men zich om haar bekommert, zij moet maar hebben wat erop staat. Die beschouwing verwondert mij niet; zij is geheel in de geest der Indische maatschappij, die zulk eene handeling van eene werkelijk Europeesche vrouw diep ontrend acht.*⁷

Van den Bergs voorstel werd wet.⁸ Of ze nu voor of tegen de Gemengde Huwelijken Regeling waren, de koloniale juristen zagen gemengde huwelijken als ongepast. Hun zorg over interracial intimiteiten was disproportioneel gericht op gemengde huwelijken van Nederlandse (Europese) witte vrouwen en inlandse mannen en niet op die van inlandse vrouwen en witte Europese mannen. Dit is een consistent patroon dat zich voordeed in verschillende koloniën en daarbuiten en verschillende historische perioden. Steeds werden de witte vrouwen gezien als van 'een zeer laag type'.⁹

Voor alle duidelijkheid, het gebrek aan aandacht voor de huwelijken van gemengde inlandse vrouwen moet niet worden gezien als een grotere tolerantie ten opzichte van deze vrouwen. Het ging om terughoudendheid om in te grijpen in het witte mannelijke privilege om de vrouw te kiezen die hij wilde. Dat een inlandse vrouw die trouwde met een Europeaan de status van Europeaan verloor, was zijn recht en privilege en niet het hare. Juristen als Van den Berg bekommerden zich dan ook maar weinig om de positie van inlandse vrouwen.

Auteur

1. Prof. dr. mr. B. de Hart is hoogleraar Transnationale gezinnen en migratierecht aan de Vrije Universiteit. Dit artikel is gebaseerd op haar op 20 september 2019 uitgesproken oratie bij de aanvaarding van haar ambt. Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door een ERC Consolidator Grant nr. 725238. Voor meer informatie over het onderzoek: euromixproject.nl/

Noten

2. G. Wekker, *Witte onschuld: Paradoxen*

van kolonialisme en ras, Amsterdam: Amsterdam University Press 2017.

3. Zie voor het gebruik van het concept juridisch archief (legal archive) ook: K. Birrell, "'An Essential Ghost': Indigeneity Within the Legal Archive', *Australian Feminist Law Journal*, 2020, 33(1), p. 81-99; C. Coleborne, 'Crime, the legal archive and postcolonial histories', 2005; in: N. Godfrey & G. Dunstall, *Crime and Empire 1840-1940*, London: Routledge, p. 92-105; S. Motha & H. van Rijswijk, *Law, memory, violence: uncovering the counter-archive*, London:

Routledge 2016. R. Mawani, 'Law's archive', *Annual Review of Law and Social Science* 8, 2012, p. 337-365.

4. Voor een uitgebreidere biografie S.J. van den Berg, 'Levensbericht van Mr. L.W.C. van den Berg', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1928, p. 16-26.

5. L.W.C. van den Berg, (*Huwelijken tusschen personen behorende tot verschillende categoriën der bevolking van Nederl. Indië: Praeadvies*, Batavia: Ernst 1887.

6. Van den Berg 1887, 58.

7. Geciteerd in W.F. Wertheim, (1956).

'Boekbespreking, prof. mr. R.D. Kollwijn, Intergentiel recht. Verzamelde opstellen over intergentiel recht', *Indonesië* 1956, 19, p. 169-173.

8. Regeling op de zoogenaamde gemengde huwelijken, *Staatsblad voor Nederlandsch Indië*, 1898, 25.

9. L. Tabili, "'Women of a Very Low Type": Crossing Racial Boundaries in Imperial Britain'. in: L. Frader & S.O. Rose, *Gender and Class in Modern Europe*, Ithaca: Cornell University Press, p. 165-190.

De Gemengde Huwelijken Regeling produceerde een raciale categorisering in het koloniale recht die decennialang, tot aan dekolonisatie in 1949 van kracht bleef

In de literatuur is Van den Berg grotendeels vergeten.¹⁰ Zijn werk werd gezien als gedateerd in vergelijking met liberalere figuren zoals Van Vollenhoven. De invloed die Van den Berg heeft gehad als wetgever en regeringsadviseur moet echter niet worden onderschat. De Gemengde Huwelijken Regeling produceerde een raciale categorisering in het koloniale recht die decennialang, tot aan dekolonisatie in 1949 van kracht bleef. Na de dekolonisatie vormde deze categorisering gebaseerd op gender en ras de basis van de toedeling van de Nederlandse nationaliteit, wat betekende dat gezinnen van Nederlandse vaders makkelijker naar het moederland konden migreren dan de gezinnen van Nederlandse moeders.¹¹

In Nederland droeg de Gemengde Huwelijken Regeling bij aan een publiek en politiek discours waarin gemengde huwelijken met Indonesische moslimmannen en later ook andere geracialiseerde moslimmannen werden geproblematiseerd als gevaar voor de Nederlandse witte vrouwen. Dit resulteerde in een systematische praktijk tot aan de jaren 1980, waarin ambtenaren van burgerlijke stand, kerken, sociaal werkers en juristen Nederlandse witte vrouwen waarschuwden tegen dergelijke huwelijken.¹²

Later in zijn carrière werd Van den Berg kritischer over het dualistische juridische systeem. Hij zette zich in voor de zaak van inlandse christenen, die weliswaar de superieure religie aanhingen, maar tot het inferieure ras behoorden en daarmee aan inferieur inlands recht waren onderworpen.¹³ Zijn pleidooi ketste af op de zogenaamde gelijkwaardigheid van verschillende rechtssystemen en bevolkingsgroepen. Ondanks de duidelijke ongelijkheden in koloniale recht, maakte het discours van kleurenblindheid het tamelijk onkwetsbaar voor kritiek.

Willem Frederik Wertheim (1907-1998)

De tweede jurist is Willem Frederik Wertheim, de academicus. Hij begon als jurist in Nederlands-Indië, bij een lokale rechtbank en op het departement van justitie. In 1936 werd hij benoemd tot hoogleraar op de Rechtshogeschool in Batavia. Hij maakte deel uit van de commissie Visman die de regering adviseerde over hoe de kolonie er na de oorlog uit zou moeten komen te zien. Na de oorlog verliet hij de juridische discipline en werd hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Aanvankelijk was hij onderdeel van het koloniale juridische systeem, maar later bekritiseerde hij het als een racistisch systeem.¹⁴

Wertheim was van Joodse afkomst. In Europa behoorde hij tot een gediscrimineerde minderheid, maar in de kolonie maakte hij deel uit van de geprivilegieerde categorie Europeanen. Toch werd hij persoonlijk sterk geraakt

door het nazisme in Europa. Zijn ouders pleegden zelfmoord toen de Duitsers Nederland bezetten en veel van zijn familieleden zijn vermoord.¹⁵ Wertheim heeft gezegd dat hij politiek bewust werd door de gebeurtenissen in Europa, maar in een interview, onder de titel 'Ik ben ook beïnvloed geweest door die racistische gedachtenwereld', beschreef hij het als een geleidelijk proces.¹⁶ Dat begon gedurende zijn internering in een Japans kamp, waar socialisten hem leerden dat kolonialisme niet deugde.

Volgens zijn dochter herkende hij discriminatie en racisme, omdat hij er zelf mee te maken had gehad.¹⁷ Dit roept vragen op over de positionering van juristen en hoe dat hun juridische werk beïnvloedt. Dat hij voor de Tweede Wereldoorlog deel uitmaakte van de koloniale orde blijkt uit zijn juridische werk. In 1936 hield hij zijn oratie aan de Rechtshogeschool in Batavia, waarin hij bijzondere aandacht besteedde aan de Gemengde Huwelijken Regeling en gemengde huwelijken tussen Europese vrouwen en moslimmannen. Volgens Wertheim sprak deze combinatie het meest tot de verbeelding, maar hij legde niet uit waarom. Hij noemde de gevolgen van de onderwerping van de Europese vrouw aan inlands, islamitisch recht 'krenkend', refererend aan polygamie en verstoting. Juristen noemden deze gevolgen vaak als een manier om gemengde huwelijken te problematiseren. Wertheim zag het echter als het onvermijdelijke gevolg van het beginsel van gelijkwaardigheid van het dualistische systeem.

In 1946 keerde Wertheim met zijn familie terug naar Nederland. Vanaf dat moment mengde hij zich in het debat over ras en racisme. Hij raakte ervan overtuigd dat racisme diep in witte mensen en hun psychologie verankerd zit en in de hele samenleving aan te treffen is, inclusief in hemzelf.

In 1950 publiceerde UNESCO een verklaring over ras, als antwoord op de nazi-periode van wetenschappelijk racisme. Ras is niet zozeer een biologisch feit als wel een sociale mythe, stelde de verklaring.¹⁸ De verklaring stuitte op kritiek: ook in de Nederlandse academische wereld. De meeste Nederlandse academici verwierpen de verklaring, maar Wertheim ondersteunde hem.¹⁹ In reactie op de kritiek kwam er in 1951 een tweede verklaring, die benadrukte dat alle mensen gelijk behandeld moesten worden, maar ras als wetenschappelijk nuttig begrip handhaafde.

In 1949, nog voor de UNESCO-verklaring, publiceerde Wertheim het boek *Het rassen-vraagstuk: De ondergang van een mythe*.²⁰ Hoewel dit boek expliciet was gericht tegen rasdenken, was het niet vrij van stereotypen. Hij gebuikte de woorden *ras*, *mestiezen*, *mulat*, *kleurling*, *Negroïde*, *Nordicus*, *Mongoloïde* en *gele ras* zonder aarzeling. Hij ontkende niet dat er verschillen tussen rassen bestonden, ook in karakter, al verklaarde hij deze eerder uit culturele dan biologische oorzaken.

Wertheim besteedde uitgebreid aandacht aan de personen van gemengde afkomst, welke hij de *mengbloed* noemde, en problematiseerde hen als groep. Geïnspireerd door socioloog Everett Stonequist, die de 'raciale hybride' als het meest ambigue type van 'marginale mens' beschouwde, bouwde Wertheim voort op het klassieke stereotype van de 'tragische mulat'.²¹ Dit stereotype ging ervan uit dat mulatten zich in de marges van twee werelden bevonden, maar nergens bij hoorden, probeerden als wit geaccepteerd te worden, maar altijd faalden. Volgens

Wertheim raakte ervan overtuigd dat racisme diep in witte mensen en hun psychologie verankerd zit en in de hele samenleving aan te treffen is, inclusief in hemzelf

Wertheim gold dat voor de Indo-Europeanen in Nederlands-Indië. Dergelijke stereotypen werden pas in de jaren 1980 verworpen, onder invloed van academici die zelf van gemengde afkomst waren.

Wertheim's expliciete verwerping van de koloniale raciale orde had ook zijn weerslag op zijn publicaties over koloniaal recht. Hij wijzigde zijn standpunt over de Gemengde Huwelijken Regeling, na lezing van de dissertatie van de Indonesische jurist Gouw Giok Siong over deze wet.²² Gouw Giok Siong baseerde zijn analyse op materiaal van de bijeenkomst van de Indische Juristen-Vereniging in 1887, waar Van den Berg zijn advies had gepresenteerd en concludeerde dat de wet was gebaseerd op het kastesysteem van de negentiende eeuwse Nederlandse koloniale samenleving.

Wertheim kwam tot dezelfde conclusie. Hij wees erop dat de commissie die de Gemengde Huwelijken Regeling had ontworpen ook verantwoordelijk was voor artikel 284 van het Burgerlijk Wetboek. Dit artikel verbrak alle banden tussen inlandse moeder en kind wanneer de Europese vader het kind als het zijne erkende. Deze bepaling had tot doel te voorkomen dat Europees fortuin in de 'verkeerde', namelijk inlandse handen terecht zou komen. Politiek en sociaal pasten beide wetten in een koloniaal patroon waarin de Europeanen als superieur werden beschouwd aan de inlandse bevolking.²³

Wertheim's antikoloniale en antiracistische werk is nauwelijks bekend onder juristen. Dit is waarschijnlijk omdat hij de juridische discipline verliet om socioloog te worden, maar dat werd mede veroorzaakt doordat zijn standpunten hem zijn kansen op een positie als hoogleeraar rechten bij de Universiteit Leiden deden verliezen.²⁴ Hoewel hij een internationaal bekende socioloog was, had zijn werk in de rechtsgeleerdheid weinig of geen invloed.

Hendrik de Bie (1879-1955)

De derde jurist is Hendrik de Bie, de rechter. In de juridische literatuur is De Bie is vooral bekend als pionier van het kinderbeschermingsrecht en als een van de eerste kinderrechtvaarders in Nederland.²⁵ Hij was rechter in Rotterdam, één van de meest diverse steden in Nederland. In de periode waarin hij er kinderrechtvaarders was, het interbellum, vormden de Chinezen de grootste groep migranten in Rotterdam. Zij werden niet zozeer gezien als een nationale liteitsgroep maar als een raciale groep, een geel of Mongools ras, zoals socioloog Van Heek ze destijds typeerde. Hun aanwezigheid werd gezien als een *Chinezenprobleem*.²⁶

Naast zijn werk als rechter was De Bie actief in de zedelijkheidsbeweging: een coalitie van politieke en sociale elitegroepen die bezorgd waren over *zedelijk verval* in de Nederlandse samenleving. De Bie was ook bekend als een van de Nederlandse rechters die zich verzetten tegen de nazi's tijdens de Duitse bezetting. Om die reden werd hij door de nazi's ontslagen en na de bevrijding onmiddellijk opnieuw in zijn ambt geïnstalleerd.²⁷

Als een zedelijkheidsactivist zouden we De Bie een conservatief kunnen noemen. Hij was bezorgd over moderne vrijetijdsbestedingen van de jeugd zoals dansen, jazzmuziek en bioscoopbezoek. Maar hij had ook contacten met de feministische beweging en was een voorstander van de benoeming van vrouwelijke rechters. Het is geen toeval dat de eerste vrouwelijke rechter in Nederland, Johanna Hudig, in 1947 in Rotterdam werd benoemd toen De Bie daar rechtbankpresident was. De Bie's werk in de kinderbescherming was pionierswerk, omdat begin twintigste eeuw het idee ontstond dat kinderen, met de juiste morele begeleiding, gered konden worden.

10. C. Fasseur, 'Colonial dilemma. Van Vollenhoven and the struggle between adat law and western law in Indonesia', in: J.S. Davidson & D. Henley, *The Revival of Tradition in Indonesian Politics: The Deployment of Adat from Colonialism to Indigenism*, London: Routledge 2007, p. 50-67.

11. B. de Hart, 'De verwerpelijke van alle gemengde huwelijken. De Gemengde Huwelijken Regeling Nederlands-Indië 1898 en de Rijkswet op het Nederlandschap 1892 vergeleken', *Jaarboek voor Vrouwen-geschiedenis*, 2001, 21, p. 60-80.

12. B. de Hart, 'Protecting Dutch Girls from the Harem. Premarital Counselling for Mixed Marriages with Muslim Men', *Journal of Migration History*, 2017, 3(1), p. 78-103.

13. L.W.C. van den Berg, 'Javaansche Chris-

tendom', *De Gids*, 1907, 71, p. 235-269.

14. W.F. Wertheim & H. Wertheim-Gijse Weenink (1992), *Vier wendingen in ons bestaan: Indië verloren, Indonesië geboren*, Breda: De Geus 1992; J. Breman, 'W.F. Wertheim, een tegendraadse kroniekschrijver van maatschappelijke omwenteling', *Sociologie*, 2016, 12(3), p. 321-350.

15. Wertheim & Wertheim-Gijse Weenink 1992, p. 151-157; L. Ligtenberg, *Mij krijgen ze niet levend. De zelfmoorden van mei 1940*, Amsterdam: Balans 2017.

16. 'Prof. dr. W.F. Wertheim, "Ik ben ook beïnvloed geweest door die racistische gedachtenwereld"', *NRC Handelsblad* 13 februari 1986.

17. Interview Anne-Ruth Wertheim, 27 mei 2019.

18. UNESCO, *The Race Question 1950*, Publication 791, Paris: UNESCO 1950. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000128291>, laatst bezocht op 23 oktober 2019.

19. B. Harkema & F. Sysling (2018). 'Dutch scientists and the UNESCO Statement on Race', *Studium* 2018 11(4), p. 229-244.

20. W.F. Wertheim, *Het rassenprobleem: De ondergang van een mythe* (Vrij Nederland-reeks), Den Haag: Albani 1949.

21. C. Caballero & P.J. Aspinall, *Mixed Race Britain in The Twentieth Century*, London: Palgrave Macmillan 2018.

22. Gouw Giok Siong, (1955), *Segi-segi hukum peraturan perkawinan tjampuran* (*Staatsblad 1898 No. 158*) (Thesis), Jakarta: Djambatan 1961, c1958.

23. W.F. Wertheim, 'Boekbespreking, prof. mr. R.D. Kolléwijn, Intergentiel recht. Verzamelde opstellen over intergentiel recht', *Indonesië*, 1956, 19, p. 169-173.

24. Breman 2017.

25. L.E. De Groot-van Leeuwen, 'Hendrik de Bie, 1879-1955', in: M.W. van Boven & P. Rood, *Tweehonderd jaar rechters*, Hilversum: Verloren 2011, p. 79-82.

26. F. van Heek, *Chineesche immigranten in Nederland*, Amsterdam: NVJ Emmering's Uitgevers Mij 1936.

27. Nationaal archief, Inventaris van het archief van mr. H. de Bie (levensjaren 1879-1955), 1926-1950, Nummer archiefinventaris: 2.21.023, geschiedenis van de archiefvormer, p. 7.

Dancing Casablanca, Zeedijk 26, Amsterdam, op de achtergrond het orkest van Kid Dynamite, foto Jan Peeterse (1914-1981), circa 1950
© Stadsarchief Amsterdam / AD

Een van de kwesties van zedelijk verval was dansen, en dat resulteerde in de oprichting van de regeringscommissie voor het Dansvraagstuk, met De Bie als voorzitter. De Bie construeerde dansen als een rassenkwestie, omdat jonge mensen dansten op jazzmuziek, die gespeeld werd door 'negers'. De Bie schreef het wilde karakter van jazzmuziek toe aan de primitieve en instinctieve natuur van Amerikaanse negers, zoals blijkt uit het volgende citaat uit het rapport van de Commissie voor het Dansvraagstuk:

Het is niet toevallig, dat in dans en muziek in Amerika de negers rytme en toon aangeven, omdat, wat hun instinctieve leven betreft, de negers de grootste levenskracht hebben. Zij hebben daarbij een zeer aanstekelijk werkende levensvreugde, die bij uitstek geschikt is de roes te verwekken, waarin het gemakkelijk leven wordt voor wie een dieper levensbesef uit

De Bie construeerde dansen als een rassenkwestie, omdat jonge mensen dansten op jazzmuziek, die gespeeld werd door 'negers'

oogpunt van levenstechniek te lastig is. 'Don't bother', ... dans en zing je narigheid weg en kies geluid en rytme zoo dat de zielen gezamenlijk nergens een rustpunt vinden, opgestooten als ze aan alle kanten worden in alledolste overgangen. Wij bedoelen van de negers geen kwaad te spreken en wij kunnen ons heel goed voorstellen, dat in dagen van druk het vermogen de werkelijkheid te vergeten zeer meenden nodig te hebben. Het geeft echter veel te denken, dat zij met hun opgeschroefde zorgeloosheid bijdragen moeten leveren voor de algemeene volkscultuur om nu bij de blanke beschaving, voor wie ze vroeger niet meetelden, 'de moed erin' te houden.²⁸

De Bie verbond dansen ook aan gender, omdat het in zijn ogen onvermijdelijk zou leiden tot buitenechtelijke seks, wat in zijn ogen vooral een gevaar voor meisjes was en niet voor jongens. Die meisjes waren echter ook mede schuldig omdat ze, gezien hun natuur, meer de neiging hadden tot dansen.

In meerdere publicaties verbond De Bie kinderscherming aan gemengdheid. In 1919 waarschuwde hij dat meisjes die wegliepen van het platteland naar de stad het gevaar liepen de wijde weg te bewandelen en in aanraking zouden komen met allerlei vreemdelingen.²⁹ In een artikel uit 1926 getiteld *Schapen zonder herder* ging hij in op de morele noden van de families waarmee hij als rech-

ter in aanraking kwam. Hij noemde het voorbeeld van de ouders die hun zeventienjarige dochter toestonden met een Chinese zeeman te trouwen in plaats van met een Hollandse werkloze. De Bie stelde zulke ouders op één lijn met de ouders die hun kinderen erop uit stuurden om uit stelen te gaan. Hij zag beiden als zonder moraal, vreemd van de christelijke religie en cultuur.³⁰

In deze publicaties problematiseerde De Bie gemeen- de relaties op twee manieren. Ten eerste, als onderdeel van de zedelijkheidskwestie. Dat minderjarige meisjes van huis weglieden, dat was een probleem op zichzelf, dat vol- doende grond was om de meisjes bij hun ouders weg te halen. Tegen deze achtergrond is de zorg van De Bie over het morele gedrag van deze meisjes niet verrassend. Echter, hoewel hij dat niet nodig had om de gezagsmaatregelen te rechtvaardigen, racialiseerde hij het weglooppro- bleem door het te verbinden aan vreemdelingen en Chinezen, om zo de urgentie van de kwestie te benadruk- ken.

Hij problematiseerde ook gemengde huwelijken. Voor meisjes, zelfs zeventienjarigen, was het huwelijk de juiste keuze, die hen beschermden tegen zedelijk verval en tot echtgenotes en moeders maakte. Maar in De Bie's optiek was een huwelijk met een Chinese man, zelfs één die zijn rol als kostwinner naar behoren kon vervullen, een bedreiging voor het meisje en voor de samenleving als geheel. Het huwelijk met geracialiseerde anderen van een niet-christelijk ras zoals de Chinezen paste niet in de christelijke, protestantse samenleving die De Bie voor ogen had.

Deze visie had ook zijn weerslag op zijn beslissingen als kinderrechtter, hetgeen blijkt uit onderzoek van de dos- siers van de Rotterdamse kinderrechtter. Gezien de beperk- te omvang van deze bijdrage kan ik er slechts één bespre- ken.³¹

In 1932 oordeelde hij over een negentienjarig meisje (jonger dan 21 en daarom nog steeds een minderjarige) die werd bedreigd met zedelijk verval omdat zij zich bezighield met:

*[schrijven] van onzedelijke briefjes aan andere meisjes; zij erg onbetrouwbare indruk maakt; met een Chinees omgang had; meermaals op Katendrecht kwam; een nacht met studenten op een kamer doorbracht en nu nog op verdachte wijze met deze mannen omgaat.*³²

Hij oordeelde dat ze moest worden opgenomen in een observatiehuis. Zijn motivering noemde alleen nog de onbetrouwbare indruk die ze maakte, de relaties met een Chinees en haar bezoeken aan Katendrecht, de Chinese

De Bie's werk in de rechtbank laat zien dat schijnbaar neutrale, kleurenblinde wetten op een specifieke manier werden toegepast, gericht op ras en het voorkomen van gemengdheid

wijk van Rotterdam. De Bie's werk in de rechtbank laat zien dat schijnbaar neutrale, kleurenblinde wetten op een specifieke manier werden toegepast, gericht op ras en het voorkomen van gemengdheid. Studies hebben aange- toond dat het na de oorlog in kinderbeschermingszaken niet ongebruikelijk was om ras en gemengdheid te proble- matiseren.³³ Het rapport over het Dansvraagstuk resulteer- de in de aanpassing van de Drankwet, waarin regels werden gesteld met betrekking tot de omvang van de dansvloer en het aantal paren dat daarop mocht dansen (één per vierkante meter).³⁴ Hoewel ras hier niet werd genoemd, had de aanpassing van deze wet tot doel om de gevaren van 'negermuziek' te beperken.

Enkele jaren later, in 1937, nam de Amsterdamse politiecommissaris J. Versteegh (die ook deel had uitge- maakt van de Commissie voor het Dansvraagstuk) gesteund door de Minister van Justitie en het parlement het initiatief tot de sluiting van zogenaamde 'negercaba- rets', met als doel de voorkoming van relaties tussen Afro- Surinaamse muzikanten en Nederlandse witte meisjes.³⁵ Hier werd de link tussen dansen, negermuziek en interracial seks heel expliciet gelegd.

Conclusies

Welke conclusies kunnen we trekken op basis van dit korte exposé van het juridische werk van drie Nederlandse juristen en hun terloopse opmerkingen over ras en gemengdheid?

Ik hoop te hebben aangetoond dat juridische profes- sionals en rechtsgeleerden werkzaam waren in een juri- disch systeem dat betekenissen van ras en gemengdheid bevatte en produceerde en waaraan zij actief bijdroegen. Zij introduceerden en aanvaardden bepaalde betekenissen van ras en verwierpen andere. Dat bleef niet zonder gevol- gen en beïnvloedde de maatschappij en het juridische raamwerk waar wij vandaag mee werken.

28. Regeringscommissie Dansvraagstuk (1931), *Rapport der Regeringscommissie inzake het Dansvraagstuk*, Den Haag: Alge- mene landsdrukkerij 1931, p. 12.

29. H. de Bie, 'De kinderwetten', *Katholiek Sociaal Weekblad*, 2010, 18(9), p. 70-71.

30. H. de Bie, 'Schapen zonder herder', *Weekblad voor Christendom en Cultuur*, 1926, 15 januari, p. 1.

31. Nationaal archief, Rechtbank Rotterdam

tot 1939. Inv. nr. 3.03.17.01. In dit archief bevinden zich honderden dossiers van de kinderrechtter. De jaren 1922 en 1926-1932 zijn onderzocht. Het onderzoek was niet systematisch maar slechts erop gericht een aantal dossiers te identificeren waarin gemengdheid een rol speelde en werd gestopt nadat vier van zulke dossiers waren aangetroffen.

32. Nationaal archief, Rechtbank Rotterdam

tot 1939. Inv. nr. 3.03.17.01. Uitspraak 9 maart 1932, 2334.

33. G. Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling: meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*, Assen: Van Gorcum 1988, p. 186; S.M. Bultman, *Constructing a female delinquent self: assessing pupils in the Dutch State Reform School for Girls, 1905-1975*, Enschede: Ipskamp Printing 2016, p. 284.

34. Koninklijk Besluit 27 april 1933, 235, Besluit, tot uitvoering van artikel 56, lid 2, der Drankwet (*Stb.* 1931, 476), gelijk deze is gewijzigd bij de wet van 29 maart 1933 (*Stb.* 123).

35. B. de Hart, *Unlikely couples. Regulating mixed sex and marriage from the Dutch colonies to European migration law*, Oister- wijk: Wolf Legal Publishers 2014.

De studie van het Nederlandse juridische systeem als een systeem waarin ras en gemengdheid een rol spelen is, naar mijn oordeel, om drie redenen van belang.

In de eerste plaats lopen we achter. Andere disciplines, zoals antropologie en de medische wetenschap hebben hun rol in het denken over ras al uitgebreid onderzocht. Tot nu toe weten we echter weinig over hoe rechtsgeleerden en juridische professionals betekenissen van ras en gemengdheid produceerden als onderdeel van hun juridische werk. Wat ontbreekt is een inventarisatie van wetten, rechtszaken, en interpretaties die laten zien dat het recht deel uitmaakte van de creatie, constructie en bestending van rasdenken.

Andere disciplines, zoals antropologie en de medische wetenschap hebben hun rol in het denken over ras al uitgebreid onderzocht

Wie gaat zoeken, ziet dat ras en gemengdheid te vinden zijn in traditionele juridische bronnen zoals *Nederlands Juristenblad*, *Nederlandse Jurisprudentie*, *Weekblad voor het Recht* en in juridische handboeken. Met andere woorden: het wordt tijd dat we het juridische archief gaan onderzoeken.

In dit onderzoek dienen we een aantal uitgangspunten te hanteren. Het is van belang te onderkennen dat rasdenken niet uitzonderlijk is en niet beperkt tot (neo-) nazi's; het is juist gebruikelijk en net als gender een categorie die de samenleving en haar sociale relaties mede bepaalt. 'Ras' is een 'sociale constructie', een uitvinding van sociaal denken door sociale actoren en van sociale verhoudingen. Het heeft dan ook geen objectieve, inherente of vaste betekenis, maar is veranderlijk in tijd, plaats en context. Daarom is een intersectionele benadering van groot belang, waarin ras verbonden is aan gender en klasse.³⁶ Dat betekent dat de constructie van 'zwartheid', 'witheid' of gemengdheid in juridische documenten vaak afhangt van andere aspecten van sociale

identiteit, zoals inkomen, opleiding, geloof, en niet alleen van kleur.

Ik heb specifiek over gemengdheid gesproken want dat is mijn onderzoeksobject. Wanneer ras een sociale constructie is, is gemengdheid dat vanzelfsprekend ook. Wie wordt gezien als een gemengd paar, of een persoon van gemengde afkomst, hangt niet af van vooraf bestaande raciale verschillen tussen de partners, maar wordt bepaald door hoe ras sociaal en juridisch wordt geconstrueerd, het hangt, met andere woorden, af van de toeschouwer.

De tweede reden waarom onderzoek van het juridisch archief van belang is, is omdat het mede bepaalt hoe we het recht en rechtsgeleerdheid tegenwoordig zien. Als juristen zijn we geneigd het Nederlands recht als historisch democratisch, liberaal, tolerant, en kleurenblind te zien. Het is de hoogste tijd deze veronderstelling ter discussie te stellen. Zoals ik hoop te hebben aangetoond, was het recht in het verleden niet kleurenblind en dat is het in het heden evenmin.

De problematisering van gemengdheid is niet beperkt tot het verleden, net zomin als de disproportionele aandacht voor gemengde relaties van witte vrouwen en migranten- of zwarte mannen. Sporen hiervan zijn terug te vinden in de gendered en geracialiseerde vertogen over gezinsmigratie, over huwelijken van Nederlandse, witte vrouwen met moslimmannen, in vertogen over schijnhuwelijken en in de media- en officiële reacties op de zogenaamde vluchtelingen crisis van 2015.³⁷

De vooronderstelling van de kleurenblindheid van het recht is onderdeel van het probleem. Het maakt het ons onmogelijk te zien en te onderzoeken wat de systemische en materiële gevolgen zijn van rasdenken in het recht en haar uitvoering. Het maakt rasdenken ook tot iets incidentieels, tot individuele racistische daden bij neo-nazi's en andere gekken. En het maakt de individuen die worden geraakt door racisme verantwoordelijk voor de oplossing door discriminatieklachten in te dienen. In het bijzonder in tijden van toenemend populisme en rasdenken in het publieke en politieke debat is het van groot belang dat we een nauwkeurige, soms pijnlijke blik werpen op rasdenken in ons juridisch verleden.

Tot slot, de derde reden waarom het juridisch archief moet worden onderzocht, heeft te maken met het juridische onderwijs. Meer kennis van het juridisch archief dient consequenties te hebben voor hoe we het recht onderwijzen en voor de inhoud van het curriculum van het juridisch universitair onderwijs. •

³⁶ K. Crenshaw (1990), 'A black feminist critique of anti-discrimination law and politics', in: D. Kairys, *The Politics of Law. A progressive critique*, New York: Pantheon 1990, p. 339-343.

³⁷ S. Bonjour & B. de Hart, 'A proper wife, a proper marriage. Constructions of "us" and "them" in Dutch family migration policy', *European Journal of Women's Studies*, 2013, 20(1), p. 61-76, B. de Hart,

'The Europeanization of Love. The Marriage of Convenience in European Migration Law', *European Journal of Migration and Law*, 2017, 19(3), p. 281-306. B. de Hart, 'Sexuality, Race and Masculinity in Europe's

Refugee Crisis', in: C. Grütters, S. Mantu & P. Minderhoud, *Migration on the Move: Essays on the Dynamics of Migration*, Leiden: Brill Nijhoff 2017, p. 27-53.